

Filozofsko utemeljenje odgoja za zrelu osobnost

*Ivan Šestak**

Uvod

U mnoštvu definicija odgoja čini se zadovoljavajućom ona koju je dao francuski filozof Jaques Maritain. On kaže da je odgoj »proces kojim čovjek biva formiran i nošen prema svojem savršenstvu«. Ovom praksom, starom koliko i sam čovjek, koja je uvijek težila i teorijskomu utemeljenju, bavila se disciplina nazvana pedagogijom.

Odgoj se ovdje pokušava filozofski utemeljiti. Filozofija je pak opća znanost čiji objekt proučavanja može biti cjelokupna zbilja, ali i svaki njezin isječak, i to uvijek pod vidikom posljednjih uzroka do kojih se može doći naravnim svjetlom razuma. Tako će se ovdje pokušati iznaći ona posljednja etiologija, objašnjenje odgojne djelatnosti.

Osoba pak, koja se želi odgajati, prema staroj je Boetijevoj definiciji »naturae rationalis individua supstantia — individualna supstancija racionalne naravi«, ili pak »bistveno jedinstvo tijela i duha kao individualnog samobitka, koji se ostvaruje u svjesnom samoposjedovanju i slobodnom raspolaganju samim sobom.« Zahvaljujući pak obdarenosti duhom, čovjek je »id quod est perfectissimum in tota natura — ono što je najsavršenije u cjelokupnoj prirodi« — kako je to lijepo izrekao Toma Akvinski — pa se stoga nositelju takve obdarenosti duguje svako poštovanje i baš sve dostojanstvo. Potrebno ga je odgojiti za zrelu osobnost.

Je li odgoj »tražena roba«?

Mentalitet vremena u kojemu živimo nerado čuje riječ odgoj ili samoodgoj jer one navodno čovjeka stavljaju u nesnosne okvire društvenih i inih normi koje ubijaju u čovjeku sve bogatstvo njegova psihičkoga i društvenoga života. Kad se ipak upotrijebi riječ odgoj, onda je to obično u sintagmi »odgoj za spontanost«.

* Prof. dr. sc. Ivan Šestak, Filozofski fakultet Družbe Isusove. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: isestak@ffdi.hr — Ovo je referat održan na Obiteljskoj ljetnoj školi (29. kolovoza — 1. rujna 2014) u organizaciji Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove u Zagrebu.

Pod spontanošću se pak misli izostanak granica i ograničenja, naravnih i konvencionalnih normi, puštanje maha trenutačnim nagnućima i prohtjevima djeteta odnosno mladoga čovjeka.

Što se naposljetku dogodi s tako spontano odgajanim mladim čovjekom? Njegovu bujnu spontanost na jedvite jade otrpe jadni nastavnici u osnovnoj i srednjoj školi, a dobrim dijelom i na fakultetima. No kada takav mladi čovjek dođe na razgovor za posao, onda najedanput shvati — ili nažalost uopće ne shvati — da sa svojom spontanošću uopće nema šanse! Jer sada, na njegovo iznenađenje, više nije svejedno je li zakasnio ili došao na vrijeme na razgovor, je li pokušao i lijepo zatvorio za sobom vrata, je li uljudno pozdravio sve nazočne, je li stavila »diskretnu šminku«, ukratko: uvjerava li i tvoj izvanjski izgled poslodavca da će u tebi imati pouzdanoga djelatnika i suradnika? Današnji će poslodavac zasigurno zaviriti i u *facebook*–profil dotičnoga. Bit će živo zainteresiran za njegove slike, za izjave o njegovom eventualnom dosadašnjem šefu i firmi, o kolegama, o ljudima koji obnašaju javne poslove, o prosudbama društvenih i kulturnih događanja, o njegovom izražavanju pa i o njegovu vrijednosnome svjetonazoru, itd. Iz ovoga se vidi da tražene kvalitete nisu nikako plod spontanosti, nego plod odgoja i samoodgoja koji obično mladomu čovjeku ispočetka ne pada lako, ali već i na srednje pruge donosi plod. Ipak je dakle odgoj »tražena roba«, dakle vrijednost, i to u svijetu gdje sve inače ima svoju cijenu. Dapače, vrijednošću odgoja može se istom doći i do materijalne vrijednosti.

Vrijednost odgoja kroz povijest

Povijest svjedoči da je odgoju oduvijek bila pridavana velika pozornost. Etimološki gledano, pedagogija [grč. »pais (dijete) + agein (voditi)] vještina je kojom se dijete vodi da bi ga se spremilo za život. Prepušteno nekakvoj prirodnoj nužnosti, spontanosti, samovolji, ono neće biti spremno za životne izazove, neće biti korisno ni sebi ni državi–polisu kojemu po naravi pripada. Čovjek je dakle biće koje se mora usavršavati. Antički se pojam pedagogije dodatno obogaćivao da bi malo–pomalo označavao ideal ljudske savršenosti koji se dostiže raznim umjetnostima i znanostima. Latini su i preveli riječ *paideia* riječju *humanitas*, čime su se željele izraziti one vrijednosti koje ljudsku narav trgaju iz »feritas«, tj. iz nedostojnoga zagrljaja divljine odnosno surovosti, te joj daju nobilnost, otmjenost, ugladenost. Pedagogija se dakle već od samih početaka vezala uz obrazovanje, uz kulturu (njem. *Bildung, Kultur*), što će biti osobito vidljivo u humanizmu i renesansi.

Pojedine su povijesne epohe imale i svoje odgojne ideale. Antika je tako željela odgojiti kulturnoga čovjeka, čovjeka vrlinā i junaka, srednji vijek sveca i viteza, a od humanizma naovamo ideal je odgoj čovjeka kojega nose humanističke vrijednosti. Ovaj posljednji ima svoje granice jer ono »ljudsko« (humanum) po zavodnici »hybris — oholosti« biva emancipirano od transcendencije i zatvoreno u svoju samodostatnost, završava obično u *humus*, u blatu natopljenom krvlju, u sveopćem barbarstvu kako to tako rječito svjedoči 20. stoljeće.

Odgoj kao isključivo čovjekova nužnost i šansa

Odgoj je tipično i isključivo ljudski fenomen. Samo se čovjek mora i treba odgajati. Imajući pred očima klasičnu metafizičku skalu zbiljnosti, zapaža se da bića ispod čovjeka ispunjavaju svoju svrhu po u sebi upisanoj nužnosti vrste. Tako su, recimo, životinje već od početka »specijalizirane« da djeluju na sasvim određen način, instinktivno su obdarene određenim ali samo tim sposobnostima, što im omogućuje da svrhovito djeluju u službi održanja sebe i vrste. Životinja je vrlo brzo »dovršena«, sa specijalizacijama o kakvima čovjek može samo sanjati. Naravno da je takva visoka specijalizacija ujedno i znak njezine ograničenosti, na što su izvrsno ukazali antropolozi 20. stoljeća, te time isticali posebnost, tj. duhovnost čovjekova bića. Specijalizacijom je, naime, životinja pričvršćena za sasvim određene životne uvjete, a potpuno nesposobna za druge. Stoga je njezin milje uvijek samo okolica (*Umwelt*), a nikada svijet (*Welt*) u svojoj otvorenosti.

Čovjek se pak rađa bez ikakve specijalizacije, što se pak s obzirom na životinje može na prvi pogled učiniti upravo zastrašujućim. Ta on je potpuno nesposoban za samostalan život. On je nedovršena životinja! No to je dokaz da on zapravo i nije puka životinja, jer bi, prepušten isključivo svojem životinjstvu, već odavno izumro. Na mjestu životinjske velike, ali i fiksirajuće specijaliziranosti, dolazi čovjekova nespecijaliziranost u formi otvorene mogućnosti. Čovjek je u mogućnosti da poukom, vježbom, učenjem stekne najrazličitije specijalizacije. Čovjek se dakle odgojem može, ali i mora specijalizirati, i to na svim područjima svojega tjelesno–duhovnoga ustrojstva: kako se hraniti, hodati, govoriti, čitati, pisati, socijalno se i religiozno ponašati. Što se čovjek više specijalizira, to se više individualizira, to on više postaje on sam, dobiva na vlastitoj fizionomiji, na vlastitoj osobnosti. Čovjek je dakle dar, ali i zadatak: on se istom mora ostvariti, usavršiti! Kant je jednostavno ustvrdio da je čovjek »unfertiges Wesen, der Erziehung bedarf — nedovršeno biće koje potrebuje odgoj«.

Odgajanje i samoodgajanje nije kod čovjeka rezervirano samo za djetinjstvo ili adolescentsku dob, nego je to cjeloživotni proces. Tako se čovjek neprestano nalazi u evolucijskom dozrijevanju. Kao i drugdje, i ovdje vrijedi: *Non progredi est regredi* — tko ne napreduje, taj nazaduje, postaje »looser« — kako to nerijetko kažu djeca svojim roditeljima koji se primjerice nisu upustili u digitalni svijet ili s ovime nisu »up to date«.

Posve je razumljivo da odgojni koncept ovisi o shvaćanju čovjekova podrijetla, njegova bivstvenoga ustrojstva te, napokon, i njegove konačne sudbine. Drugim riječima, pedagogija je usko povezana s antropologijom i etikom. Nakon što se shvati što je to čovjek i koji je cilj njegova života, bira se put kojim čovjeka valja voditi k postignuću toga cilja. Smije se također reći da je pedagogija kruna antropološkoga i etičkoga diskursa. Ovdje se govor o odgoju želi utemeljiti u zahtjevu hilemorfističke strukture čovjeka, prema kojoj je čovjek cjelovito biće sastavljeno od dvaju supprincipa, duše i tijela, pri čemu je duša princip koji na unutarnji način, pod svim vidicima, utemeljuje čovjekovo biće, i to kako njegovo tijelo s vitalnim i osjetnim funkcijama, tako i njegovu duhovnu stranu s izrazito duhovnim funk-

cijama, tj. umskom spoznajom i slobodnim odabirom. Osim toga, ovoj antropološkoj impostaciji pripada još i čovjekova socijalna relacionalnost koja je veoma značajna za odgoj, a njezin se nedostatak danas zamjećuje na svakome koraku.

Kultivacija čovjekove tjelesne dimenzije

Na čovjekovu konstituciju bitno spada njegova tjelesna dimenzija. Hilemorfističkom koncepcijom sastavljenosti od duše i tijela izbjegava se redukcija čovjeka kako na materijalizam, tako i na spiritualizam. Čovjekovo je tijelo produhovljeno tijelo a ne puka materija, a čovjekov je pak duh utjelovljen duh, a ne čisti duh, *spiritus purus*. Čovjek je *spiritus incarnatus* — *Geist in Welt*, duh u svijetu.

U odgoju valja pridavati značajnu pozornost kultivaciji čovjekove tjelesnosti budući da ona sudjeluje u duhovnim funkcijama unutar čovjeka kao cjeline. Odgajanika je tako potrebno naučiti da tijelo mora držati u dobrome stanju, da se mora ne samo kretati — najbolje dakako u prirodi — nego i izlagati većim fizičkim naporima kako bi s lakoćom mogao podnositi one redovite. Osim toga, potrebno je usadivati i naviku zdrave prehrane čiju važnost zbog nemilih bolesti sve više uvidamo. I napokon, odgajaniku valja ukazivati i na veliku opasnost od loših navika koje se ukorjenjuju upravo tjelesnim putem (razne ovisnosti), ali i isticati važnost dobrih navika koje se stječu ponavljanjem tjelesnih radnji.

Noviji filozofi neoskolastičkoga pečata govore o simboličkome značenju tijela. Simbol je pak, kao što je poznato, ono što ukazuje na jednu drugu zbilju. Tijelo ima simboličku strukturu s obzirom na čovjekovu unutrašnjost, na njegov duh. Tijelo je manifestacija, inkarnacija duha. Na čovjekovoj tjelesnosti, ponajviše na licu, drugi iščitavaju njegovu duhovnu dimenziju. Valja učiti odgajanika da ne smije biti »afektivni beton«, nego je potrebno i izrazom tijela pokazati veselje, radost, sreću, ljubav, a često i toplu sućut. Doduše, čovjekova tjelesnost nikada neće moći bez ostatka izraziti njegovu unutrašnjost, a koji put će je morati da-pače i prikriti — manje ili više uspješno. U svakom slučaju, čovjek je pozvan da svoju tjelesnost — unatoč svoj idolatriji tijela u kojoj danas živi — živi u odnosu prema svojoj unutrašnjosti, duhovnosti. Samo u toj perspektivi tjelesnost može biti istinski graciozna, pa i u podmakloj dobi.

Neki će autori, govoreći o čovjekovoj tjelesnosti, iznositi još neke vidike koji itekako mogu pridonijeti odgoju za zrelu osobnost. Čovjek tako nije samo gospodar tijela, nego i po toj istoj tjelesnosti gospodar svijeta jer ga oblikuje, pri čemu je ruka zadivljujuće oruđe, prema svojoj mjeri. Njegov uspravni hod osim toga upućuje na to da on nije samo prašinar, nego i biće usmjereno prema transcendenciji. Refleksijom pak nad vlastitom ograničenom savršenošću, kao i kontingencijom, budi se u čovjeku nužno i misao o čistoj savršenosti i nužnome biću, itd.

Kultivacija čovjekove duhovne dimenzije

Kad se govori o odgoju čovjeka, onda se već od antičkih vremena misli poglavito na kulturu čovjekova duha, tj. na spoznaju i volju kao dvije njegove moći koje su od samoga početka prisutne »in potentia — u mogućnosti« pa ih je potrebno njegovati te dovesti do ozbiljenja.

Kultivirati um znači mladoga čovjeka poučiti da pronalazi istinu o sebi, stvarima i svijetu. Predmet vlastit umu je naime istina, tj. zbiljsko stanje stvari. Um je po svojoj naravi usmjeren na priznanje istine te se istom smiruje i u posjedovanju istine. U današnjem vremenu općega relativizma potrebno je mladoga čovjeka odgojiti za odgovornost, za *ethos* prema istini. Iz nepoštivanja istine rađa se zlo. Poznato je da je današnja koncepcija spoznaje utilitaristička i praksistička; ona isto donosi mnogo dobra. Treba se tek sjetiti, primjerice, dometa biomedicinskih znanosti čiji rezultati liječe i oslobadaju straha od mnogih bolesti.

Svakako i danas vrijede riječi Martina Heideggera koji je u svome spisu iz 1929. pod naslovom »Kant und das Problem der Metaphysik« ustvrdio da čovjek nikada nije posjedovao tolike spoznaje o svijetu, ali da istodobno nikada nije živio u većem neznanju glede samoga sebe, svojega položaja u svijetu i svojega odnosa prema Transcendenciji. Za ovo posljednje su se, naravno, pobrinuli Comte, Feuerbach, Marx i Freud. Istina o čovjeku i o Bogu ipak su dvije temeljne istine, kako je to već u svome djelu »Soliloquia« zapisao Augustin, pa ga one zato jedine zanimaju: »Želim spoznati samo Boga i dušu — Deum et animam scire volo«!

S kulturom istine ruku pod ruku ide i kultura riječi. Istina se naime izriče riječju, jezikom. Ovo doba doživljava najveću izdaju jezika. Jezik bi po sebi trebao biti mjesto susreta, komunikacije, suživota, a u sprzi sa slikom postao je sredstvom obmane, manipulacije, laži, preko današnjih digitalnih medija na raznim forumima i mogućnosti anonimne klevete, a na religioznome području — u hrvatskom nacionalnome katoličkom korpusu — u obliku grozne psovke sa seksualnom konotacijom i uvrede Boga.

Privilegirano je mjesto njegovanja istine, dakako, škola koja nažalost danas sve više gubi formativnu ulogu te se ograničava isključivo na posredovanje kognitivnih sadržaja. Tako mladi ljudi ulaze u život bez sigurnoga egzistencijalnog okvira. Nažalost, odgovorni u nas još uvijek ne uvidaju važnost katoličkih škola u čijoj se tradiciji njeguje cjelokupna formacija mladoga čovjeka. No to primjerice itekako uvidaju velikom većinom nekatolički, ali zato veoma praktični Englezi koji rado šalju svoju djecu u katoličke škole, baš kao što i pravoslavni kršćani i muslimani u Bosni svoju djecu školuju u katolički školskim centrima. Sam je nekadašnji srpski predsjednik Tadić svoju djecu slao u »katoličko obdanište« koje u Beogradu vode fokolarini. Čuje se da i u Hrvatskoj sve više roditelja vrši pritisak na odgovorne u Crkvi radi osnivanja takvih škola.

Druga je čovjekova duhovna sposobnost slobodna volja. Nju se danas nažalost obično shvaća u smislu »činiti što se prohtije«. Međutim, ona u svojoj biti nije nikakva kaotična ili anarhična sposobnost, nego baš finalistička: ona je dana čovjeku kako bi se ovaj po njoj ostvario odlučujući činiti dobro. Odgajaniku je

potrebno dozivati u pamet enormnu važnost njegove slobode jer njome se ne ostvaruju samo projekti u svijetu, nego još i više — projekt koji je čovjek sâm. Ona je istinsko mjesto autotranscendencije: njezin dinamizam daje čovjeku predokus savršene sreće (što se u filozofskoj tradiciji naziva blaženstvo — *beatitudo*), a u tom su zaletu sva dobra koja čovjeka okružuju takva da ih može, ali i ne mora birati, može birati ovo ili ono. Upravo na tu slobodu prema ograničenim dobrima odgajaniku valja uvijek iznova ukazivati jer može vrlo lako postati uznikom kojekakvih ponuda koje danas sa svih strana, upakirane na vrlo studiozan način, vrebaju na njega. Onaj koji ne njeguje svoj odabir, taj živi praznoga džepa i srca. Njemački je Caritas prije nekoliko godina pokrenuo projekt kojim se mlade ljude, poglavito roditelje, uči razumno trošiti.

Kultivacija čovjekove socijalne dimenzije

Čovjek je svojim duhovnim mogućnostima uma i volje usmjeren na svu širinu bitka. On nije Leibnizova zatvorena monada nego biće komunikacije, poglavito sa sebi sličnima bez čije pomoći njegov život ne bi bio moguć. Čovjek je kao osobno biće dakle nužno socijalno biće, stoga mora oplemenjivati i svoju relacijsku dimenziju. Kako to valja shvatiti?

Dakako da ono shvaćanje koje čovjekovu socijalnost izvodi iz njegovih potreba nije u krivu. No čovjek mnogo više jest i može biti socijalan po svojoj proegzistentnosti: po tome što se može zauzeti i dati za druge, pa sve i do polaganja vlastitoga života. Mladoga čovjeka valja naučiti da svoje samoostvarenje može postići samo na način nesebičnosti: može se ostvariti u onoj mjeri u kojoj se razdaje. Ako se usvoji ova čudnovata dijalektika, ni vršenje dužnosti prema drugima i društvu neće biti problem. Pojedince isto tako valja odgajati da njegova »mi-dimenzija« uključuje život »sa svojim i za svoj narod« koji predstavlja nukleus vlastite države, s kojim se dijeli povijest, koji predstavlja jedno unutarnje dozrelo jedinstvo izraženo u tradiciji, i koji kao takav ima poslanje unutar zajednice naroda. Tako i sama osoba u susretu s pripadnicima drugih naroda neće imati osjećaj manje vrijednosti, nego upravo samopoštovanja i ponosa.

Zaključni izvodi

Razni autori iz područja psihologije, među njima i predavači ove škole ističu kriterije prema kojima se neka osoba može nazvati zreлом. Zrela je osoba tako ona koja ima sposobnost djelovanja prema istini. Naime, budući da je prva procjena percepcije vanjskoga svijeta kod svakoga čovjeka afektivna, zreo se čovjek ne da u djelovanju voditi ovom procjenom, nego odmah uključuje razum, intelektualno prosuđivanje, te djeluje prema tome odgovara li nešto istini ili ne. Nadalje, zrela osoba živi i u istini prema samoj sebi, priznaje svoje dobre i manje dobre strane te ih želi nadići. Osim toga, na području voljnoga djelovanja zreo čovjek ima sreden »ordo amoris — red ljubavi« — kako je to govorio Augustin.

Takav naime ne kleči ni pred stvarima ni pred ljudima. Takav želi biti slobodan od potreba i navezanosti na stvari te odmah prepoznaje onoga tko bi eventualno preko njih njime želio manipulirati. Osim toga, zreo je čovjek onaj koji znade gospodariti instinktima i impulsima svoje naravi, poglavito svojim agresivnim i spolnim nagonom te će nerijetko te energije znati sublimirati za postizanje viših ciljeva te tako postajati još zreliji i slobodniji. I naposljetku, zrela će osoba znati voljeti druge, i to bezrezervno, jer su naprosto dostojni da budu voljeni. Klasična filozofija takvu ljubav naziva »dobrohotna ljubav — amor benevolentiae«, kojom se pojedinac jedino može u punini ostvariti.

Svi pak ovi kriteriji zrelosti počivaju na pretpostavkama od kojih se u ovome obraćanju pošlo.

U socijalnom okružju obitelj je ta koja ima najvažniju ulogu u odgoju. Mi koji radimo s mladim ljudima dobro znamo da je svaki drugi sličan pokušaj najčešće vrlo nezgrapna pa stoga i neuspjela nadgradnja. Obitelj je mjesto stvaranja i predaje onih vrijednosti koje nose dijete, mladoga čovjeka kroz život te sačinjavaju snagu društva. U tom je smislu i ova obiteljska škola, 42. po redu, hvalevrijedna. Već bi sada trebalo početi skupljati sva predavanja s ovih susreta te zamoliti p. Bosančića da ih priredi u obliku zbornika uz 50. godišnjicu Obiteljske ljetne škole Filozofsko–teološkoga instituta Družbe Isusove u Zagrebu.